

ОШ ОБЛАСТЫНДА СҮТ ӨНДҮРҮҮНҮН ӨНҮГҮШҮНҮН ДЕҢГЭЭЛИН АНАЛИЗДӨӨ ЖАНА БААЛОО

Макалa Кыргыз Республикасынын, анын ичинде Ош областынын сүт өндүрүүнүн өнүгүшүнүн деңгээлин анализдөөгө жана баалоого арналган. Ош областынын жалпы айыл-чарбасынын абалына баа берүү менен сүт өндүрүүнүн абалы изилденип, көйгөйлөрдү аныктоо менен аны чечүү жолдору жана келечекте бул тармакты өнүктүрүү жолдору сунушталган.

Негизги сөздөр: сүт өндүрүшү, айыл чарбасы, мал чарбачылыгы, фермерлер, дыйкан чарбалар.

ANALYSIS AND EVALUATION TO IMPROVE THE DEVELOPMENT OF THE MILK PRODUCTION IN OSH REGION

Osh region of the Kyrgyz Republic, including in an article devoted to the analysis and evaluation of the level of development of the production of milk. Osh province, to assess the overall condition of the agriculture and dairy production review of the situation, identify problems and proposed solutions and ways of development of this sector in the future.

Key words: dairy industry, agriculture, livestock farming, farmers, farm households.

Айыл чарбасы Ош областынын экономикасынын реалдуу секторунун негизги тармагы болуп саналат. Областын аймактык дүң продуктунын түзүмүндө айыл чарбасынын үлүшү 55,5% тен көбүрөөк (республика боюнча бул көрсөткүч орточо 30,0% тен ашпайт). Айыл чарбасынын тармактык түзүмүндө негизги болуп мал чарбачылыгы саналат жана анын үлүшү 2013-жылы областын айыл чарба продукциясынын дүң чыгаруунун көлөмүндө 53,0% ти түздү (16729,5 млн. сом.), ал эми өсүмдүк өстүрүүчүлүгүндө 47,0 % (14690,4 млн. сом.) продукция өндүрүлдү. [3].

2014-жылдын 1-январына карата областта 16 мамлекеттик чарба, 48 коллективдик, анын ичинде 16 айыл чарба кооперативдери, 32 коллективдик жана бириккен дыйкан чарбалары, 66 835 дыйкан (фермердик) чарбалар ишмердуулугун жүргүзүп жатышат. Агрардык секторду реформалоонун баштапкы этаптарына салыштырмалуу финансылык туруктуулукту камсыз кылуу боюнча тенденциялар байкалууда. Айыл чарбасынын өнүгүшүндөгү он тенденциялар чарба жүргүзүүнүн формасындагы структуралык өзгөрүүлөр менен байланышкан. [2].

Ош областынын айыл-чарба продукцияларын өндүрүүдө көп түрүнүн өсүшү камсыз болгон. Анализ учурунда 2013-жылды 2009-жыл менен салыштырсак айыл чарба продукцияларынын негизги түрлөрүндө бир канча пайызга өсүшүн байкаса болот. Атап отсок, бакча өсүмдүктөрү – 61 % ке, картошка - 59 % ке, жашылчалар – 34 % ке, жумуртка – 25 % ке, момо жана жемиштер – 19 % ке, чийки сүт – 15 % ке, дан өндүрүү 12,0 % ке, эт – 9 % ке, жана жүн – 1% ке өстү. Пахта сырьесу (36%), тамеки (63%) жана май өсүмдүктөрүн өндүрүү (37%) ке кыскарган. Бул рыноктун конъюктурасы жана сатып алуу баасынын төмөндөөсү менен байланышкан. [3].

Област боюнча картошка, момо жана жемиштер, сүт жана жумуртка өндүрүүнүн өсүшүнүн темпи орточо республикалык көрсөткүчтөн бир канча жогору.

Айыл чарбасынын негизги тармактарынын өнүгүүсүнүн тиешелүү көрсөткүчтөрү интенсивдүү жана экстенсивдүү факторлорду колдонуунун негизинде иш жүзүнө ашкан Дан

өсүмдүктөрүнүн түшүмдүүлүгү 7% ке, бакча өсүмдүктөрү 1% ке, момо жана жемиштер 2% ке жогорулаган. Баардык айдоо аянттары 1% ке оскон. Бирок ошол эле учурда бир уйдан саалган орточо жылдык сут, кг менен 1% ке, тооктун орточо жылдык жумурткалуулугу, даана менен 8 % ке, бир койдон кыркылган орточо жылдык жүн (физикалык салмакта), кг менен 11% ке, союлуучу мал катары сатылган малдын бир башынын тирүүлөй салмагы, кг менен 12% ке азайган.

Ири мүйүздүү малдын саны 12% ке, кой жана эчки 3% ке азайып, 100 тубар малдын толу, баш менен 5% музоого азайган. [2].

Акыркы 5 жылды анализдоо менен чарбалык субъектилердин түзүмүндөгү жана жер иштетуудогу өзгөрүүлөр областта айыл чарба продукцияларын өндүрүүдө жеке сектордун ордунун өсүшүнө алып келди.

Сүт өндүрүшү сүт азыктарын өндүрүү, даярдоо, сактоо, кайра иштетүү, сатуу жана транспортто менен тыгыз байланышкан Кыргыз Республикасынын агро өнөр жай комплексинин маанилүү тармагы болуп саналат. (1- табл).

1- таблицадан акыркы жылдары дээрлик баардык областтарда чийки сүттү өндүрүүнүн денгээлинин жогорулаганын байкаса болот. Чийки заттарды өндүрүүнүн негизги бөлүгү Чуй областында (25%), Жалал-Абад областында (20%), Ош областында (19%), Ысык-Кол областында (13%) жайгашып, өндүрүүнүн динамикасы боюнча Жалал-Абад областында 12% ке, ал эми Ош жана Ысык-Кол областында 9 % ке өсүү темпи аныкталды. Ошол эле учурда Талас областында (8%), Бишкек шаарында (19%) өсүү темпинин төмөндөгөнүн байкаса болот.

Таблица1

Кыргыз республикасында чийки сүттү өндүрүүнүн динамикасы, (мин т.)

Областтар	2009-ж.	2010-ж.	2011-ж.	2012-ж.	2013-ж.	2013-ж.. 2009-ж. карата, % менен
Республика боюнчабаары	1314,7	1359,9	1358,1	1382,4	1408,2	107,0
Баткен областы	92,8	93,6	92,3	93,5	94,5	101,0
Жалал- Абад областы	253,8	272,2	273,9	279,0	286,7	112,0
Ысык-Кол областы	175,1	180,3	181,1	187,2	192,0	109,0
Нарын областы	116,2	116,8	117,1	117,2	117,7	101,0
Ош областы	255,4	263,8	269,7	275,2	280,2	109,0
Талас областы	82,6	84,5	74,8	75,6	76,3	92,0
Чуй областы	331,5	341,4	341,9	347,4	353,2	106,0
Бишкек шаары	1,1	1,0	0,8	0,5	0,9	81,0
Ош шаары	6,3	6,4	6,5	6,6	6,7	106,0

Чийки сүттү өндүрүүнүн динамикасын анализдөө менен аймактар боюнча уйдун саны жана бир уйдан саалган орточо жылдык сүтүн абалын карап чыкса болот. (2- табл).

Таблица 2

Аймактар боюнча уйдун саны жана бир уйдан саалган орточо жылдык сут

Район	Аймактар боюнча уйдун саны (мин баш)			Бир уйдан саалган орточо жылдык сүт (кг)		
	2009-ж.	2013-ж.	2013-ж. 2009-ж.карата, %	2009-ж.	2013-ж.	2013-ж. 2009- .карата, %

			% менен			менен
Республика боюнча	664,3	718,5	108,0	2041	2013	98,0
Баткен областы	54,5	63,4	116,0	1513	1477	97,0
Жалал-Абад областы	137,6	154,2	112,0	1963	1935	98,0
Ысык-Кол областы	90,4	100,8	111,0	2122	2064	97,0
Нарын областы	68,3	73,3	107,0	1611	1530	94,0
Ош областы	149,0	163,6	109,0	1770	1753	99,0
Талас областы	36,8	33,5	91%	2221	2250	101,0
Чуй областы	117,9	124,6	105,0	2844	2887	101,0
Бишкек шаары	0,7	0,6	85%	1562	1555	99,0
Ош шаары	3,9	4,1	105,0	1643	1641	99,0

2- таблицадан республиканын областарынын ичинен аймактар боюнча уйдун саны боюнча Ош областы (22%), андан кийинки үлүштү Чуй областы (17 %) ээлегендигин байкаса болот, өсүү темпи боюнча Баткен областы(16%), Жалал-Абад областы (12%), Ысык-Кол областы (11%), ал эми Ош областы 9% ти түздү. Талас областында жана Бишкек шаары боюнча 9 жана 15% ке өсүү темпи төмөндөгөнүн байкаса болот.

Бир уйдан саалган орточо жылдык сүттү анализдөөдө алдынкы орунду Чуй жана Талас областтарын атап отсок болот. Бул корсоткуч аталган областтарда сүт берүүчү уйлардын асыл тукумдуулугу менен байланышкан.

Чарбалык субъектилердин түрү боюнча бир уйдан саалган орточо жылдык сүттүн өсүү темпин анализдөөдө мамлекеттик жана коллективдик чарбаларда (19%) жогору экендигин аныктадык. Мындан биз келечекте бул чарбаларда сүттү өндүрүүнү көбөйтүүнү жана канчалык чарба биригип ишмердүүлүгүн жүргүзсө натыйжа жогору экендигин белгилеп кетмекчибиз. Жарандардын жеке көмөкчү чарбаларын жүргүзүү айыл жерлериндеги үй бүлөлөрдүн зарыл болгон киреше булагы катары карасак болот.

Сүттү өндүрүүнү анализдөө менен анын рыноктук кайра түзүүгө жана чарба жүргүзүүнүн жана менчик формаларынын структуралык өзгөрүүсүнө ылайык өнүгүп жаткандыгын жыйынтыктасак болот.

Тигил же бул продуктыны өндүрүүнүн тиешелүү программасы жана приоритетин болуп көрсөтүү менен айыл чарбасын өнүктүрүүнүн максаттуу стратегиясынын жоктугу акыркы жылдарда бир канча инвестициялардын, анын ичинде чет элдик иштетилгендигин, бирок айыл чарбасында он эффект бербегендигин көрсөтү. Бул картошканы өстүрүүнүн голландиялык технологиясы жана уйлардын асыл тукуму. Бир жагынан бул технологиялар жергиликтүү климаттык шартка начар ылайыкташуусу, экинчи жагынан адамдардын индустриялык негизде иштоого даяр эмес экендигин жана алдынкы ыкманы колдоно билбегендигин далилдеп турат.

Сүт өндүрүшүнүн натыйжалуулугунун негизги фактору катары мамлекет тарабынан ири ассоциацияларды, кооперативдерди, коллективдик чарбаларды түзүүнү жонго салуу аркылуу асыл тукум уйларды багып өстүрүү, ветеринардык санитардык кызматты күчөтүү, жайыт маселесин чечүү, тоют базасын чындоо жана кайра иштетүү ишканаларына жеткизүүдө транспорт чыгымдарын азайтуу менен байланыштуу. Рынок экономикасы сүт өндүрүүгө жаны талаптарды коет. [1].

Биз тараптан жүргүзүлгөн анализ көрсөткөндөй Ош областындагы сүт өндүрүүнүн көрсөткүчтөрү жана анын натыйжалуулугу социалдык экономикалык маселелердин жалпы комплексин чечүүнү камсыз кыла албайт. Бирок Ош областында аны өнүктүрүүчүн тиешелүү ресурстарды колдонууга шарттар бар.

Мунун баары сүт өндүрүшүн өнүктүрүү максатында уюштуруучулук экономикалык иш чаралардын комплексин иш жүзүнө ашыруу зарылчылыгын көрсөтөт. Биринчи кезекте, тиешелүү областык жана райондук түзүмдөргө айыл чарбасы өндүрүшүн өнүктүрүүнүн

туура эмес тенденциясын, тагыраак айтканда кээ бир райондордо жеке үй чарба секторун абсолютташтырууну (Алай, Чон-Алай, Кара-Кулжа, Озгон) кайрадан карап чыгууну талап кылат. Калктын жеке чарбасын тартуу менен айыл чарбасында кооперация жана интеграциялоону өркүндөтүш керек.

Сүт өндүрүшүндө кайра иштетүү, сактоо жана сатуу, материалдык-техникалык камсыз кылуу чөйрөсүндө горизонталдык жана вертикалдык кооперацияны түзүү чоң эффект бере алат. Агробизнестин бул тармагы реформалоонун жыйынтыгында чон жоготууга дуушур болгон жана аларды кооперация жана агрокластеризациялоонун базасында калыбына келтирүү областтын жалпы агросекторунун өнүгүшүнө жаны импульс берет.

Сүт өндүрүүнү анализдөөнүн жыйынтыгында сүт өндүрүшүн натыйжалуу жана туруктуу өнүгүүнүн траекториясына алып келиш үчүн бир канча иш чараларды иш жүзүнө ашыруу зарылчылыгын негиздөө керек.

Адабияттар

1. Кыргызстан в цифрах [Текст] : статсборник.- Бишкек: Нацстаткомитет, 2014. - 334 с.
  2. Эффективность производства [Текст] : планирование и стимулирование / Под общ.ред. Л.А. Белашова. – Киев : Наукова думка, 2005. – 150 с.
  3. Сельское хозяйство КР (2009-2013 гг.) [Текст]. - Бишкек: Нацстаткомитет, 2014. – 74 с.
-